

„Mając na względzie zachowanie pamięci...”

Janusz Piwowar, Mariusz Żuławnik

Od lutego 2014 roku w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie działa Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej. Jego głównym zadaniem jest realizacja kwerend oraz udzielanie informacji na podstawie zasobu archiwalnego dokumentującego losy Polaków i obywateli innych narodowości poddanych represjom niemieckim i sowieckim w latach 1939–1956. Celem jest również pozyskanie nowych dokumentów, które dotyczyłyby możliwie jak największej liczby osób represjonowanych.

Pomysł utworzenia Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej zrodził się kilka miesięcy po przejęciu przez IPN od Ośrodka KARTA programu dokumentacyjno-badawczego Indeks Represjonowanych, zajmującego się imienną dokumentacją losów obywateli II Rzeczypospolitej represjonowanych przez władze sowieckie po 17 września 1939 roku. Zdaniem prezesa IPN, dr. Łukasza Kamińskiego, kontynuacja programu jest fundamentalnym obowiązkiem instytutu, a ponadto – drogą do naszej wspólnej pamięci o ofiarach II wojny światowej. – Abyśmy mogli kiedyś powiedzieć, że zrobiliśmy wszystko, co w naszej mocy, aby każdej z tych ofiar przywrócić imię i nazwisko. Bo przecież celem obu systemów totalitarnych w XX wieku było to, aby ofiary pozostały anonimowe – podkreśla prezes.

Wychodząc naprzeciw osobom represjonowanym przez III Rzeszę Niemiecką i Związek Socjalistycznych Republik Sowietkich, ich rodzinom oraz badaczom zajmującym się historią II wojny światowej, prezes Kamiński powołał specjalną komórkę, której zadaniem – zgodnie ze słowami preambuły ustawy o IPN – jest właśnie przywracanie pamięci o tych, którzy w okresie okupacji oraz w pierwszych latach po zakończeniu wojny byli poddawani prześladowaniom.

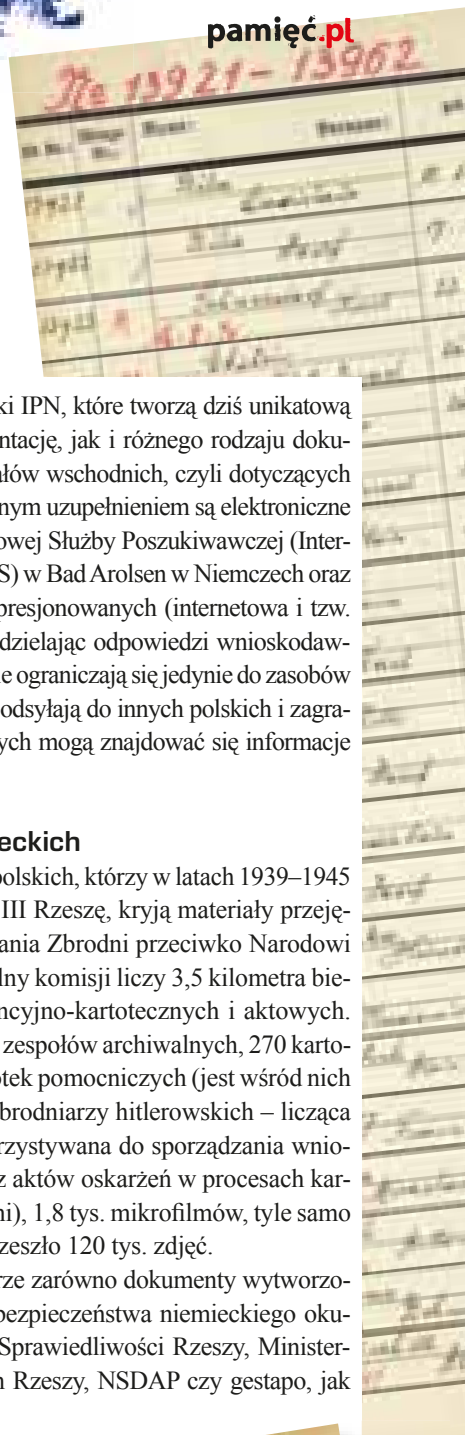
Podstawą pracy centrum jest obszerny zasób ewidencyjno-kartoteczny i aktowy zgromadzony w warszawskiej centrali instytutu. Składają się na ten zbiór zarówno materiały przejęte z Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodo-

wi Polskiemu, poprzedniczki IPN, które tworzą dziś unikatową w skali światowej dokumentację, jak i różnego rodzaju dokumenty z tzw. zbioru materiałów wschodnich, czyli dotyczących represji sowieckich. Ich cennym uzupełnieniem są elektroniczne bazy danych: Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej (International Tracing Service, ITS) w Bad Arolsen w Niemczech oraz dwie aplikacje Indeksu Represjonowanych (internetowa i tzw. wewnętrzna). Co istotne, udzielając odpowiedzi wnioskodawcom, pracownicy centrum nie ograniczają się jedynie do zasobów IPN, lecz także dość często odsyłają do innych polskich i zagranicznych archiwów, w których mogą znajdować się informacje o poszukiwanych osobach.

Ofiary represji niemieckich

Informacje o obywatelach polskich, którzy w latach 1939–1945 byli represjonowani przez III Rzeszę, kryją materiały przejęte z Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Zasób archiwalny komisji liczy 3,5 kilometra bieżącego materiałów ewidencyjno-kartotecznych i aktowych. Składa się na niego ok. 900 zespołów archiwalnych, 270 kartotek historycznych, 20 kartotek pomocniczych (jest wśród nich m.in. kartoteka osobowa zbrodniarzy hitlerowskich – licząca blisko milion kart – wykorzystywana do sporządzania wniosków ekstradycyjnych oraz aktów oskarżeń w procesach karnych przed sądami polskimi), 1,8 tys. mikrofilmów, tyle samo afiszów i plakatów oraz przeszło 120 tys. zdjęć.

Znajdują się w tym zbiorze zarówno dokumenty wytworzone przez urzędy i organa bezpieczeństwa niemieckiego okupanta, m.in. Ministerstwo Sprawiedliwości Rzeszy, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeszy, NSDAP czy gestapo, jak

Niezwykle cennym uzupełnieniem zgromadzonych w IPN materiałów ewidencyjno-kartotecznych i aktowych poświęconych ofiarom represji niemieckich jest baza Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen. Instytucja ta powstała

w celu prowadzenia poszukiwań i rejestracji osób zaginionych podczas II wojny światowej. Od początku istnienia, jeszcze podczas działań militarnych, gromadziła różnego rodzaju dokumenty, które tworzą dziś ogromny zasób składający się z 26 kilometrów bieżących akt. Od przeszło dziesięciu lat materiały te poddawane są procesowi digitalizacji. Jego efektem jest umożliwienie dostępu do zbiorów nie tylko za pośrednictwem ITS, lecz także w siedzibach kilku światowych instytucji zajmujących się upamiętnieniem ofiar III Rzeszy, m.in. w USA, Izraelu, a od kilku lat również w Polsce. IPN jest jedyną instytucją badawczą w Polsce, która uzyskała dostęp do bazy danych w związku z przystąpieniem Rzeczypospolitej Polskiej 7 marca 2000 roku do Umów Bońskich z 1955 roku oraz z ich nowelizacją z 16 maja 2006 roku, kiedy to w Luksemburgu podjęto decyzję o możliwości udostępnienia cyfrowych kopii zasobu ITS sygnatariuszom traktatu. W 2007 roku polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych zdecydowało o przekazaniu zdigitalizowanych materiałów do IPN w Warszawie.

Aplikacja zawiera dane odnoszące się do losów ponad 17 mln osób. Składa się z trzech części, które zawierają zeskanowane dokumenty dotyczące osób osadzonych w więzieniach i obozach koncentracyjnych w III Rzeszy i w krajach okupowanych oraz cudzoziemców zarejestrowanych i zatrudnionych na terenie Niemiec. Wśród nich znajdują się dokumenty pracy, karty meldunkowe, akta urzędów stanu cywilnego itp., a także powojenne materiały rejestrujące losy tzw. *displaced persons*, tj. uchodźców, którzy w czasie wojny znaleźli się poza swoją ojczyzną. Te ostatnie zawierają informacje o ich pobycie w obozach przejściowych, uzyskanej pomocy i repatriacji bądź emigracji.

Aplikacja zawiera dane odnoszące się do losów ponad 17 mln osób. Składa się z trzech części, które zawierają zeskanowane dokumenty dotyczące osób osadzonych w więzieniach i obozach koncentracyjnych w III Rzeszy i w krajach okupowanych oraz cudzoziemców zarejestrowanych i zatrudnionych na terenie Niemiec. Wśród nich znajdują się dokumenty pracy, karty meldunkowe, akta urzędów stanu cywilnego itp., a także powojenne materiały rejestrujące losy tzw. *displaced persons*, tj. uchodźców, którzy w czasie wojny znaleźli się poza swoją ojczyzną. Te ostatnie zawierają informacje o ich pobycie w obozach przejściowych, uzyskanej pomocy i repatriacji bądź emigracji.

Ofiary represji sowieckich

Informacje o losach obywateli polskich na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej i w Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich w latach 1939–1956 kryje tzw. zbiór akt wschodnich. Składa się na niego ponad 30 metrów bieżących (2249 jednostek archiwalnych) kopii papierowych oraz blisko 700 jednostek archiwalnych kopii cyfrowych dokumentacji pozyskanej z różnych instytucji, m.in. z Głównego Centrum Informacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej, Rosyjskiego

i przez samą Główną Komisję oraz podobne instytucje zagraniczne, w tym m.in. Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych i Amerykańskie Trybunały Wojskowe w Norymberdze. Uzupełnienie tego zasobu stanowią archiwalia pozyskane przez Główną Komisję z różnych krajowych instytucji i archiwów państwowych, w wyniku wieloletniej współpracy, a także dary osób prywatnych. Wśród archiwaliów przejętych z Głównej Komisji znajdują się wiele bezcennych dokumentów, takich jak np.: raport Jürgena Stroopa dotyczący likwidacji getta warszawskiego wiosną 1943 roku, dziennik generalnego gubernatora Hansa Franka z lat 1939–1945 czy pamiętnik niemieckiego zbrodniarza wojennego Johanna Paula Kremera, lekarza SS z obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. Zebrane archiwalia były wykorzystywane m.in. w procesie toczącym się po zakończeniu II wojny światowej przed Międzynarodowym Trybunałem Wojskowym w Norymberdze. Niezwykłą wartością historyczną przedstawiają również oryginalne materiały z obozów koncentracyjnych: Auschwitz-Birkenau, Buchenwald, Dachau, Groß-Rosen, Mauthausen, Mittelbau, Ravensbrück i Sachsenhausen, a także zbiór akt więziennych z lat 1944–1956, wśród których znajdują się m.in. osobowe akta więzienne rotmistrza Witolda Pileckiego.

W zasobie archiwalnym IPN są także akta postępowań karnych na podstawie dekretu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 31 sierpnia 1944 roku o wymiarze kary dla „faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców Narodu Polskiego”, jak również akta prokuratorskie spraw umorzonych i zawieszonych na jego podstawie, akta procesów przeciwko zbrodniarzom nazistowskim i osobom oskarżonym o współpracę z okupantem oraz byłym członkom polskiego podziemia niepodległościowego. W tej grupie archiwaliów na szczególną uwagę zasługują m.in. dokumenty procesowe Ericha Kocha, byłego gauleitera Prus Wschodnich, oraz osób skazanych za głoszenie prawdy o Zbrodni Katyńskiej.

Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie, Wydzielonego Państwowego Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy, Naczelnej Prokuratury Ukrainy w Kijowie, Litewskiego Archiwum Specjalnego w Wilnie czy Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Gruzji. Materiały te uzupełnia 2,84 metra bieżącego (549 jednostek archiwalnych) dokumentacji poświęconej tematyce represji sowieckich wobec Polaków i obywateli polskich (jeńców wojennych i ludności cywilnej) z lat 1939–1956, zgromadzonej i przekazanej przez nieodżałowanego Jędrzeja Tucholskiego, badacza Zbrodni Katyńskiej i wieloletniego pracownika IPN, oraz 4,85 metra bieżącego (569 jednostek archiwalnych) materiałów dotyczących mordu katyńskiego, które instytut otrzymał ze Studium Polski Podziemnej w Londynie.

W warszawskim zasobie archiwalnym IPN przechowywane są dokumenty wytworzone przez urzędy i organa bezpieczeństwa ZSRS i Armii Czerwonej oraz sowieckich republik – białoruskiej, litewskiej i ukraińskiej. Kryją one wiele niezwykle cennych i interesujących dokumentów, pośród których można odnaleźć m.in.: wykazy internowanych na Litwie obywateli polskich, w tym funkcjonariuszy Policji Państwowej i żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza, akta spraw karno-sledczych dotyczących m.in. członków polskich organizacji niepodległościowych działających na terenach II Rzeczypospolitej, meldunki NKWD poświęcone działalności i likwidacji polskich organizacji konspiracyjnych czy też wykazy liczebne transportów kolejowych wywożących polskich jeńców wojennych z Kozielska, Ostaszkowa i Starobielska.

Największy i najcenniejszy nabytek ostatnich lat stanowi jednak dokumentacja przekazana przez Ośrodek KARTA. Pomysł utworzenia Indeksu Represjonowanych narodził się w styczniu 1988 roku, parę tygodni po utworzeniu Archiwum Wschodniego, które rozpoczęło gromadzenie dokumentów poświęconych historii Kresów Wschodnich II RP, losom obywateli polskich w ZSRS i pod okupacją sowiecką oraz przesiedleniom po zakończeniu II wojny światowej (archiwum jest jedną z agend Ośrodka KARTA). Głównym celem indeksu było zgromadzenie i przede wszystkim ocalenie różnego rodzaju świadectw

osób, które znalazły się pod okupacją sowiecką lub w więzieniach, łagrach czy na zesłaniu, a więc relacji, pamiętników, listów, fotografii, pamiątek z zesłania itd. Początkowo dane były gromadzone głównie w postaci ankiet personalnych, wypełnianych przez ofiary sowieckich represji lub ich rodziny, a także na podstawie informacji znajdujących się w relacjach i wspomnieniach zgromadzonych w Archiwum Wschodnim.

Z czasem podjęto decyzję o utworzeniu bazy elektronicznej. Skomputeryzowane dane pochodzące z ankiet personalnych, a także z materiałów źródłowych pochodzących z archiwów posowieckich, pozyskiwanych przez Ośrodek KARTA od lat dziewięćdziesiątych XX wieku za pośrednictwem moskiewskiego Stowarzyszenia Memoriał – rosyjskiej organizacji pozarządowej dokumentującej i propagującej wiedzę o ofiarach komunistycznych represji politycznych – pozwoliły na stworzenie wewnętrznej bazy danych. Obecnie liczy ona ok. 1,2 mln rekordów.

Zweryfikowane biogramy, zawierające podstawowe dane personalne, informacje o formie represji w ZSRS oraz sygnatury źródeł archiwalnych, w których dana osoba występuje, były publikowane przez Ośrodek KARTA w serii wydawniczej „Indeks Represjonowanych”. W latach 1995–2013 ukazało się 21 tomów w 29 woluminach. Od września 2001 roku zweryfikowane dane osób represjonowanych pochodzące z wydanych drukiem tomów oraz dane z dwóch niezweryfikowanych zestawień – tzw. listy ukraińskiej, zawierającej wykaz części więźniów rozstrzelanych na podstawie decyzji władz sowieckich z 5 marca 1940 roku, oraz Wykazu spraw prowadzonych przez organa NKWD Zachodniej Ukrainy i Białorusi, tj. spisu osób aresztowanych, przeciwko którym wszczęto śledztwo w latach 1939–1941 – są dostępne w bazie internetowej „Indeks Represjonowanych”. Od 2008 roku w bazie umieszczano także biogramy opracowane na podstawie materiałów źródłowych zgromadzonych w aplikacji wewnętrznej „Indeks Represjonowanych”, takich jak ankiety personalne, zaświadczenia uzyskiwane za pośrednictwem Memoriału, materiały skopiowane w latach dziewięćdziesiątych przez Wojskową Komisję Archiwalną, dokumentacja Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża czy Związku Sybiraków. W ogólnodostępnej bazie internetowej „Indeks Represjonowanych” znajduje się obecnie ponad 316 tys. rekordów. Aplikacja ta jest dostępna na stronie internetowej www.indeksrepresjonowanych.pl.

Wraz z bazami „Indeksu Represjonowanych” do zasobu archiwalnego IPN w Warszawie trafiły m.in. oryginały ponad 30 tys. ankiet personalnych Indeksu Represjonowanych, kopie dokumentów ze zbiorów Stowarzyszenia Memoriał, w tym artykuły prasowe i wykazy osobowe, kwestionariusze ewidencyjne i ankiety do *Księgi Zmarłych Związku Sybiraków*, a także liczne kopie wykazów osobowych ze zbiorów Archiwum Wschodniego. 📖

Janusz Piwowar – koordynator zespołu zajmującego się represjami niemieckimi w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów
dr Mariusz Zulaufnik – zastępca naczelnika Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów

Współpraca: Wioletta Pruchnik, Ewa Rybarska, Jacek Ryżko

Jak uzyskać informacje

Informacje o ofiarach represji niemieckich i sowieckich można uzyskać, zwracając się listownie na adres: Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN, ul. Wołoska 7, 02-675 Warszawa, z dopiskiem: Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, lub też mailowo na adres: ofiary@ipn.gov.pl. Ponadto z pytaniem można zwrócić się do pracowników centrum. Oto ich numery telefonów i adresy mailowe:

Janusz Piwowar – kierownik (represje niemieckie)
 tel. +48 22 566 25 61; e-mail: janusz.piwowar@ipn.gov.pl

Jacek Ryżko (represje niemieckie)
 tel. +48 22 566 25 74; e-mail: jacek.ryzko@ipn.gov.pl

Wioletta Pruchnik (represje sowieckie)
 tel. +48 22 581 86 12; e-mail: wioletta.pruchnik@ipn.gov.pl

Ewa Rybarska (represje sowieckie)
 tel. +48 22 581 86 47; e-mail: ewa.rybarska@ipn.gov.pl